

પ્રજ્ઞા: પ્રવૃત્તિ આધારિત શિક્ષણ અભિગમ

• સારાંશ

“પ્રજ્ઞા” અભિગમ પ્રારંભિક શિક્ષણ કક્ષાએ અમલી બનેલી પ્રવૃત્તિલક્ષી શિક્ષણ અભિગમ છે. જેમા અભ્યાસક્રમને કુલ ૧૯ માઇલસ્ટોનમાં વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ સાથે જોડીને રજુ કરવામાં આવે છે. પરંપરાગત વર્ગ શિક્ષણમાં વર્ગના તમામ બાળકોને શિક્ષક એક સાથે શિક્ષણ આપે છે. જ્યારે આ અભિગમમાં બાળકની શીખવાની ક્ષમતાને આધારે તેને છ જુથમાં વિભાજીત કરવામાં આવે છે. સંપૂર્ણ પ્રવૃત્તિ આધારિત પ્રજ્ઞા અભિગમમાં મુલ્યાંકન જુથકાર્યના દરેક તબક્કે થતું હોવાથી સત્રાંત કે વાર્ષિક મુલ્યાંકનને કોઈ અવકાશ નથી. આ અભિગમ પરીક્ષાઓ, ચોક-ટોક જેવી પધ્ધતિ, દફતર, બોર્ડ વગેરેનો કોઈ અવકાશ નથી. બાળકની રચનાત્મકતાને પોષે તેવી પ્રવૃત્તિ આધારિત આ અભિગમ સંપૂર્ણ બાળકેન્દ્રી અને આનંદદાયી છે. પ્રારંભિક શિક્ષણ સ્તરે બાળકોની વૈયક્તિક ભિન્નતા અને સુષુપ્ત શક્તિઓને પિછાણી શકાય તેવા રચનાત્મક માર્ગો બાળકને દોરી શિક્ષણમાં અપવ્યય અને સ્થગિતતા જેવી સમસ્યા નિવારી શકાય છે. આમ, એક સમૃદ્ધ માનવ સંસાધન અને ભારતના ભાવિનું નિર્માણ કરવા માટે આ પ્રવૃત્તિ આધારિત નવીન અભિગમ સાર્વત્રિક સ્વીકાર્ય બનશે એવી શુભેચ્છા સહ . . .

• પ્રસ્તાવના

પ્રત્યેક રાષ્ટ્રની પ્રગતિનો આધાર તે રાષ્ટ્રની શિક્ષણ પ્રણાલીની ગુણવત્તા પર નિર્ભર હોય છે. આજના આ જ્ઞાનના વિસ્ફોટક યુગમાં શિક્ષણનું સ્વરૂપ અને શિક્ષણની પ્રક્રિયા કેવી હોવી જોઈએ તે બાબત શિક્ષણવિદો માટે સતત ચિંતાનો વિષય રહેલો છે.

બાળકોને મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણનો અધિકાર અધિનિયમ-૨૦૦૯ માં કલમ-૨૯, પેટા કલમ(૨) ના ખંડ(ચ) માં “બાળકોને સુસંગત અને બાળકેન્દ્રી પ્રવૃત્તિઓ, શોધ, સંશોધન મારફત શિક્ષણ” આપવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે. આ કાયદાની જોગવાઈ હેઠળ બાળકોને પ્રારંભિક શિક્ષણમાં ગુણવત્તાલક્ષી અને કેન્દ્રસરકારની સંયુક્ત જવાબદારી છે.

ગુજરાત રાજ્યમાં સર્વ શિક્ષા અભિયાન મિશન, ગુજરાત પ્રારંભિક શિક્ષણ પરિષદ, યુનિસેફ, માર્ગદર્શક ટીમ અને સ્ટેટ કોર ટીમ દ્વારા પ્રવૃત્તિ આધારિત શિક્ષણ અભિગમ “પ્રજ્ઞા” જ્ઞાનની નવી ક્ષિતિજો ને ઉઘાડવા અને માનવ સંસધનના ખરા નિર્માણ થકી ભાવિ ભારતનું નિર્માણ કરવા માટે ખુબજ મહત્વપૂર્ણ સાબિત થશે તેમા બે મત નથી.

- પ્રજ્ઞા અભિગમ શું છે ?

“પ્રજ્ઞા” એ “પ્રવૃત્તિ દ્વારા જ્ઞાન” નું ટૂંકાક્ષરી નામ છે. પ્રજ્ઞા એ જુથ આધારિત પ્રવૃત્તિ દ્વારા જ્ઞાન મેળવવાનો એવો અભિગમ છે કે જેમાં સ્વનિર્મિત અધ્યયન સામગ્રીના નિર્માણ અને ઉપયોગ દ્વારા વિદ્યાર્થીઓ સહપાઠી શિક્ષણ (peer group learning) વડે મેળવેલ શિક્ષણનું વિદ્યાર્થીઓ તેમજ શિક્ષક મુલ્યાંકન કરે છે આમ, આ અભિગમની શૈક્ષણિક પ્રક્રિયા ભાર વગરના ભણતર સાથે સંકળાયેલી છે જેથી વિદ્યાર્થીઓ માટે આશિર્વાદરૂપ છે પ્રજ્ઞા એટલે....

- જુથ આધારિત પ્રવૃત્તિ દ્વારા જ્ઞાન અભિગમ
- વ્યક્તિગત શિક્ષણ અભિગમ
- બાળકેન્દ્રી અભિગમ
- વ્યવહારૂ શિક્ષણ અભિગમ
- સહપાઠી શિક્ષણ (peer group learning) અભિગમ

“પ્રજ્ઞા” અભિગમની શરૂઆત જૂન-૨૦૧૦ માં ધોરણ-૧ અને ૨ માં કુલ ૨૫૬ શાળાઓમાં કરવામાં આવી હતી.આ અભિગમના અભ્યાસક્રમમાં ગુજરાતી, પર્યાવરણ, ગણિત અને સપ્તરંગી પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ થાય છે.

- પ્રજ્ઞા અભિગમના હેતુઓ

- આ અભિગમમાં બાળકો માટે પોતાની ગતિએ અને સ્તરે શિક્ષણ મેળવવાની તક પ્રાપ્ત કરે છે.
- બાળકો માટે અનુભવ દ્વારા શીખવા માટેનું પ્લેટફોર્મ પૂરું પાડે છે.
- બાળકો ભાર વગરના પ્રવૃત્તિલક્ષી, આનંદદાયી શિક્ષણની તક પ્રાપ્ત કરે છે.
- બાળકોને તાણમુક્ત સતત મુલ્યાંકન
- બાળકો એકબીજાના સહયોગથી શિક્ષણ મેળવે છે.
- પ્રત્યેક બાળક ગુણવત્તાલક્ષી શિક્ષણ મેળવી તેની ક્ષમતા વિકસિત કરે છે.
- વિશેષ જરૂરિયાતવાળા બાળકોને શીખવા પુરતો સમય અને તક મળી રહે છે.
- બાળકની પ્રત્યેક તબક્કે થતી પ્રગતિથી વાલી,શિક્ષકો અને બાળક પોતે પણ માહિતગાર રહે છે.

- પ્રજ્ઞા અભિગમની લાક્ષણિકતાઓ

(૧) જુથ આધારિત શિક્ષણ :-

પરંપરાગત વર્ગશિક્ષણમાં વર્ગના તમામ બાળકોને એકસાથે શિક્ષણ આપે છે જ્યારે આ અભિગમમાં બાળકની શીખવાની ક્ષમતાને આધારે બાળકોને છ જૂથમાં વિભાજીત કરવામાં આવે છે.(૧) શિક્ષક સમર્પિત જૂથ (૨) આંશિક શિક્ષક સમર્પિત જૂથ (૩) સાથી સમર્પિત જૂથ (૪) આંશિક સાથી સમર્પિત જૂથ (૫) સ્વ-અધ્યયન જૂથ (૬) મુલ્યાંકન જૂથ

(૨) સહપાઠી શિક્ષણ (peer group learning)

“પ્રજ્ઞા” અભિગમમાં સહપાઠી શિક્ષણ સૌથી મહત્વનું પાસુ છે. આ અભિગમમાં બાળકો પરસ્પર સહયોગથી શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરે છે. વિદ્યાર્થીઓ અન્ય વિદ્યાર્થીઓ સાથે આત્મીયતા કેળવે છે. બાળક જાતે શીખતું થાય છે તેથી તેનો આત્મવિશ્વાસ વધે છે. વર્ગમાં તમામ બાળકોને કામ કરવાની તક મળતા સમૂહભાવનાનો વિકાસ થાય છે. આ અભિગમમાં વિવિધસ્તરવાળા બાળકોને શીખવા માટેની સમાન તક મળે છે.

(૩) સપ્તરંગી પ્રવૃત્તિઓ

બાળકોના સર્વાંગી વિકાસમાં સપ્તરંગી પ્રવૃત્તિઓનું ઘણું મહત્વ છે. અહીં બાળકોના બહિર્મુખી પ્રતિભાને પ્રતિષ્ઠા મેળવવા તેના રસના ક્ષેત્રને પસંદ કરી શકે તેવી ૩૫૦ જેટલી સપ્તરંગી પ્રવૃત્તિઓ આપવામાં આવેલી છે. આ સપ્તરંગી પ્રવૃત્તિઓના મુખ્ય સાત વિભાગ છે (૧) જાતે કરીએ (૨) નીરખીએ (૩) વાદ-વિવાદ (૪) લીન રહીએ (૫) પીછાણીએ (૬) નાટક -નાટક (૭) રાગ- રાગણી

(૪) માઇલસ્ટોન

“પ્રજ્ઞા” અભિગમમાં અભ્યાસક્રમને કુલ ૧૯ માઇલસ્ટોનમાં વિભાજીત કરવામાં આવે છે. આ માઇલસ્ટોનને સરળ થી સંકુલના ક્રમમાં ગોઠવવામાં આવે છે. જેને લેડર કહેવામાં આવે છે. દરેક માઇલસ્ટોનમાં પાંચ મુખ્ય મુદ્દા અને દરેક મુદ્દામાં પાંચ પેટા મુદ્દા આપવામાં આવે છે. જેમાં પ્રવૃત્તિ દ્વારા શીખવવામાં આવે છે આમ બાળક પ્રવૃત્તિ દ્વારા શીખતો જાય અને એક પછી એક માઇલસ્ટોન પ્રમાણે આગળ વધતો જાય છે.

(૫) પોર્ટફોલિયો

“પ્રજ્ઞા” અભિગમમાં વિદ્યાર્થીઓની પ્રોફાઇલ બનાવી પોર્ટફોલિયો તૈયાર કરવામાં આવે છે. આ પોર્ટફોલિયામાં વિદ્યાર્થીઓએ કરેલી પ્રવૃત્તિઓ નમૂનાઓ તથા તેના સર્જનાત્મક કાર્યનો સંગ્રહ કરવામાં આવે છે.

(૬) મુલ્યાંકન

“પ્રજ્ઞા” અભિગમમાં જે તે ધોરણનાં તમામ માઇલસ્ટોન પૂરા કરનાર વિદ્યાર્થી બઢતી પામે છે. વિદ્યાર્થીઓએ જરૂરી શૈક્ષણિક સિદ્ધિ મેળવી છે કે નહિ તેનું મુલ્યાંકન કરી શકાય છે. આ અભિગમમાં પ્રત્યેક તબક્કે થતી પ્રગતિથી વાલી, શિક્ષકો અને બાળક પોતે માહિતગાર રહે છે.

“પ્રજ્ઞા” અભિગમમાં બાળકોના વિશેષ મહાવરા માટે ગણિત વિષયમાં ગણિત પ્રેક્ટિસ વર્કબુક, ગુજરાતી વાંચનમાળા આપવામાં આવે છે.

• સમાપન

પ્રવૃત્તિ દ્વારા શિક્ષણનો નવીન અભિગમ ગુજરાતમાં પ્રથમ વખત શરૂ થયો છે. તેના અમલીકરણ ,પ્રત્યાયન અને શિક્ષકની અસ્પષ્ટતાને લીધે તેમાં ખામી રહેવાની સંભાવના નકારી શકાય તેમ નથી. આ શિક્ષણ અભિગમને અસરકારક બનાવવા માટે વાલીઓ અને શિક્ષકોને જૂની માનસિકતા માંથી બહાર કાઢવા પડશે, તેના માટે “ કોમ્યુનિટી મોબિલાઇઝેશન” ના માધ્યમથી પ્રજ્ઞા અભિગમના હેતુઓ અને ભાવિ પરિણામોથી માહિતગાર કરવાનો પ્રયાસ એસ.એસ.સી.સભ્યોની મીટીંગ દ્વારા કરવામાં આવે તે જરૂરી છે. આમ, પ્રજ્ઞા અભિગમને સાર્વત્રિક બનાવી એક સમૃદ્ધ માનવ સંસાધન અને ભારતના ભાવિનું નિર્માણ કરવા માટે સ્વીકાર્ય બનશે એવી શુભેચ્છા સહ .....

સંદર્ભ

- i. UNICEF, (2012).PRAGNA-Activity Based Learning in Gujarat-A Snapshot. SSA Gujarat.
- ii. ઉચાટ ડી.એ.(૨૦૦૯).શિક્ષણ અને સામાજિક વિજ્ઞાનોમાં સંશોધનનું પદ્ધતિશાસ્ત્ર, અમદાવાદ :સાહિત્ય પબ્લિકેશન પ્રા.લિ.

*****

ગૌરાંગ આર.પટેલ
રિસર્ચ સ્કોલર
ગુજરાત યુનિવર્સિટી
અમદાવાદ

Copyright © 2012 - 2018 KCG. All Rights Reserved. | Powered By: Knowledge Consortium of Gujarat